

סימן ו. אופי הנישואין והחופה

א. הקדמה

כידוע, תהליך ההתקשרות בין האיש לאשתו מורכב משני חלקים:

1. קידושין, על ידי כסף, שטר או ביאה (קידושין ב.). לאחר הקידושין האשה מוגדרת מאורסת.
2. נישואין (לקמן יובאו הדעות השונות בנוגע לדרך יצירת הנישואין). לאחר הנישואין האשה מוגדרת נשואה.

כדי להבין את אופיו של תהליך הנישואין, יש לבחון את ההבדלים בקשר שבין האיש לאשתו בזמן האירוסין, לעומת הקשר ביניהם לאחר הנישואין.

מעמד האירוסין לעומת מעמד הנישואין

אף על פי שאין בתורה מקור מפורש לנישואין, ניתן לראות כבר בפסוקים חלוקה בין אשה מאורסת לאשה נשואה, בעניין עונשה של אשה המזנה תחת בעלה: נערה מאורסה שזינתה תחת בעלה נענשת בסקילה (דברים כ"ב:כג-כד), ואילו נשואה שזינתה נענשת בחנק (דברים כ"ב:כב).

למרות ההבדל העולה מהפסוקים בין ארוסה לנשואה, מעמדה של האשה לאחר קידושה זהה כמעט לחלוטין לזה של אשה נשואה, לפחות בשלושה תחומים מהותיים:

1. לאחר הקידושין לא תופסים בה קידושין מאדם אחר.
2. יש איסור ואף חיוב מיתה בכיאה עליה, והוולד הנולד כתוצאה מכיאה זו הוא ממזר.
3. צריך גט כדי לגרשה.

עם זאת, ישנם כמה הבדלים בין ארוסה לנשואה:

1. הפרת נדרים: אשה נשואה - בעלה יכול להפר את נדריה לבדו (במדבר ל"ג:יד), ואילו נערה או קטנה מאורסת - בעלה מפר את נדריה בשיתוף עם האב (נדרים סו:סו).
2. היטמאות כהן לאשתו: מותר לכהן להיטמא לקבורת אשתו רק לאחר הנישואין (קידושין י. ועיין ב"מ יח. רש"י ד"ה "ולא מטמא לה").
3. ירושה: הבעל יורש את אשתו רק לאחר הנישואין (קידושין שם, ועיין ב"מ שם רש"י ד"ה "מתה אינו יורשה").

4. **חיובי הבעל לאשתו:** הבעל חייב בשאר כסות ועונה רק לאחר הנישואין (רמב"ם הלכות אישות יב:א-ב).
5. **מעשי ידיה:** הבעל זכאי במעשי ידיה של אשה נשואה בלבד (הלכות אישות יב:ג).
6. **כתובה:** לדעת הרמב"ם, אם הבעל לא כתב כתובה וגירש את אשתו, הוא חייב לשלם לה את כתובתה רק אם היתה נשואה לו¹ (הלכות אישות י:א).
7. **ענישה:** כאמור, אשה שזנתה בתקופת אירוסייה נענשת בסקילה, ואילו אשה שזנתה לאחר נישואיה נענשת בחנק².
8. **היתר ביאה:** רק לאחר הנישואין מותר לבעל לבוא על אשתו (הלכות אישות י:א).
- חיובי הבעל לאשתו, הפרת נדרים, היטמאות כהן לאשתו ועונשי האשה הם מדאורייתא. מעשי ידי האשה הם מדרבנן. לגבי שאר ההבדלים ישנן מחלוקות ראשונים האם הם מדאורייתא או מדרבנן³.
- השינויים לגבי ענישה והיתר ביאה, מראים על שינוי בקשר האישותי בין הבעל לאשתו. שאר השינויים מראים על חיזוק הקשר ביניהם באופן כללי.

איסור ביאה על ארוסה

הגמ' בכתובות (ד:) מביאה את נוסח הברכה שמברכים בשעת הקידושין: "...אשר קדשנו במצותיו וצווננו על העריות ואסר לנו את הארוסות והתיר לנו את הנשואות לנו על ידי חופה וקידושין... מקדש ישראל על ידי חופה וקידושין". מנוסח ברכה זו משמע שיש איסור לארוס לבוא על ארוסתו לפני הנישואין. הראשונים נחלקו ברמתו של איסור זה:

1. **רש"י** (כתובות ז: ד"ה "ואסר לנו") **והרמב"ם** (הלכות אישות י:א-ב) **סוברים שאיסור הביאה הוא מדרבנן בלבד.** מרש"י משמע שאיסור זה אינו איסור עצמאי, אלא שישנו איסור כללי לבוא על פנויה⁴, שאינו פוקע עד הנישואין. על פי הרמב"ם, לעומת זאת, ייתכן שמדובר באיסור עצמאי.

1 אולם, הרשב"א (כתובות פג: ד"ה "ולעיקר דינא") חולק על הרמב"ם, ולדעתו חיוב הכתובה חל כבר באירוסין.

2 עונשה של בת כהן שזינתה הוא שונה מעונש בת ישראל שזינתה: בתקופת האירוסין, עונשה של בת כהן הוא סקילה, ואילו לאחר נישואיה עונשה הוא שריפה (הלכות איסורי ביאה ג:ג,ה, על פי דעת חכמים בסנהדרין נ:).

3 לגבי ירושה, עיין כתובות פג: פד., רמב"ם הלכות נחלות א: א ורשב"א ב"ב קיב. ד"ה "ויש גירסא", "ונמצא לפי זה". המחלוקת לגבי ביאה על ארוסה תובא לקמן. לגבי חיוב כתובה ראה כתובות י., תוס' שם ד"ה "אמר" ורמב"ם הלכות אישות י:ז, ואכמ"ל.

4 אמנם, רש"י מזכיר בדבריו רק איסור ייחוד עם פנויה ולא איסור ביאה, אך נראה שכוונתו היא גם לאיסור ביאה על פנויה.

2. **תוס' רי"ד** (כתובות ז: ד"ה "אמר אביי") **סבור שאין איסור עצמאי לבוא על ארוסה, ואיסור הביאה על ארוסה נובע מהאיסור לבוא על נשואה ללא ברכות חתנים.** במסכת כלה (א:א) ישנה קביעה כי "כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה"⁵, ולדעת הרי"ד זהו גם המקור לאיסור הביאה על ארוסה⁶.

3. **הרא"ה** (מובא בשטמ"ק כתובות ז: ד"ה "זה לשון שיטה ישנה") **סובר שאיסור ביאה על ארוסתו הוא מדאורייתא, כחלק מאיסור ביאה על אשת איש.** למעשה, לדעת הרא"ה הקידושין אוסרים את האשה על כל העולם, וגם המקדש עצמו אסור באיסור אשת איש בארוסתו⁷.

על פי רש"י ותוס' רי"ד, אין הבדל מהותי בין ארוסה לנשואה ביחס לקשר שבין הארוסה והארוס. לעומת זאת, על פי הרא"ה ישנו הבדל תהומי בין השתיים - ארוסה אסורה לארוס באיסור אשת איש כפי שהיא אסורה לשאר העולם, אך נשואה מותרת לבעלה.

ב. אופי תהליך הנישואין

ניתן להבין בשתי דרכים עיקריות את אופי תהליך הנישואין:

1. **הנישואין הם 'מעשה אישות'** - הנישואין יוצרים קשר אישותי בין הבעל לאשה, ולכן התהליך צריך להיות קשור למעשה ביאה.
2. **הנישואין הם מעשה פורמלי של הכנסת האשה לבית** - מעשה הנישואין מחזק וממסד את הקשר הכללי שבין האיש לאשתו. על פי הסבר זה, אין קשר בין נישואין לבין ביאה, והנישואין הם מעשה המחזק את הקידושין, ולא מעשה היוצר קשר אישותי בין הבעל לאשה.

5 הרי"ד, כמובן, הבין שאיסור זה מדרבנן, כיון שהברכות הן מדרבנן.

6 ישנן כמה גישות בראשונים בנוגע לקביעה "כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה":

1. מתוס' (כתובות ז: ד"ה "דבי יהודה") נראה, שקיים איסור עצמאי על ביאה ללא ברכה, ואם בורכה ברכת החתנים אין איסור לבוא על ארוסה.
 2. רש"י (כתובות סג) כותב "ואף ארוסה לא התירו עד שתיכנס לחופה ובברכה". ניתן להבין, שלדעת רש"י הברכה היא חלק מתהליך היתר האשה לבעלה, ובלעדיה מעשה הנישואין אינו מושלם.
 3. הרמב"ם (אישות י:ב) אינו מזכיר כלל את האיסור לבוא על כלה בלא ברכה. מכאן, שלשיטת הרמב"ם מותר לאדם לבוא על אשתו מיד לאחר כניסתה לחופה. ייתכן שהרמב"ם אינו פוסק את המימרא שבמסכת כלה להלכה. אפשרות שנייה להבין את הרמב"ם היא שלדעתו 'ברכה' היא כינוי לחופה (כיוון שמברכים אותה בחופה), וממילא הכוונה היא רק לאסור את האשה על בעלה לפני הנישואין.
 4. הרי"ד הבין, כאמור, שאיסור הביאה על כלה ללא ברכה זהה לאיסור לבוא על ארוסה לפני נישואיה.
- 7 דברים אלו תלויים בהבנות השונות לגבי אופי איסור אשת איש. הרחבה בכך מצוייה בשיעור העוסק באשת איש - סימן ט.

ניתן להביא כמה ראיות לאופי תהליך הנישואין:

1. **מעשה הנישואין.** הביטוי הרווח בגמ' ובראשונים ביחס לתהליך הנישואין הוא 'חופה'. ישנן שלוש גישות מרכזיות ביחס לשאלה כיצד מתבצעים הנישואין בפועל, ומהי בעצם 'חופה'⁸:

א. **יש דעות הסוברות שהנישואין מתבצעים על ידי מעשה אישותי.** ישנן שתי אפשרויות לכך:

I. **הנישואין מתבצעים על ידי ביאה.** הרמב"ם (אישות י:א) והתוס'⁹ (יומא יג: ד"ה "לחדא") אומרים שאחת מהדרכים ליצור נישואין היא ביאה. ברור, על פי כיוון זה, שהנישואין הם מעשה הנועד ליצור קשר אישותי, ולכן הנישואין מתבצעים על ידי ביאה.

II. **הנישואין מתבצעים על ידי ייחוד.** הדרך השנייה¹⁰ שמציע הרמב"ם לביצוע הנישואין היא הכנסת הכלה לבית החתן, והתייחדות עמה "ייחוד הראוי לביאה". אם הכלה היא נידה "לא גמרו הנישואין והרי היא כארוסה עדיין", כיוון שאין זה ייחוד הראוי לביאה. גם לדעת התוס' (שם), ניתן לבצע נישואים על ידי ייחוד, אך התוס' לא מציינים כי הייחוד צריך להיות ראוי לביאה. נראה שהייחוד הוא מעין תחילת ביאה (במיוחד לפי הרמב"ם), וגם לפי הבנה זו יש קשר בין נישואין לבין ביאה, כיוון שהנישואין מתמקדים בקשר האישותי.

ב. **יש דעות הסוברות שהנישואין הם הכנסת הכלה לרשות החתן.** ישנן שתי אפשרויות להסבר זה:

I. הר"ן (כתובות א. בדפי הרי"ף ד"ה "או") מביא דעה לפיה הנישואין הם הכנסת האשה לבית האיש לשם נישואין.

II. הגר"א סובר (שו"ע אה"ע נ"ה:ט) שהנישואין הם הכנסת האשה לרשות האיש, למשל לחצירו¹¹.

8 הב"ח (אה"ע ס:א) והרמ"א (אה"ע נה:א) דנים לגבי המנהג הנפוץ כיום ב'חופה'.

9 התוס' סוברים כי ביאה לא נקראת 'חופה', אך היא יוצרת נישואין, ויש לה את כל ההשלכות של חופה (לקמן תובא שיטת התוס' בהסבר המושג 'חופה').

10 הבנה נוספת בדעת הרמב"ם תובא לקמן.

11 הגר"א כותב שיש לערוך את החופה בחצר בית הכנסת. הוא כנראה מבין שלכל אחד מאנשי הקהילה יש רמה מסויימת של בעלות ברכוש המשותף של הקהילה, ולכן הכנסת האשה לחצר בית הכנסת נחשבת הכנסת האשה לרשות הבעל, ואכמ"ל. הגר"א גם טורח להדגיש כי לפריסת הבד מעל האיש והאשה אין תפקיד הלכתי כלל.

על פי גישה זו, אין קשר בין נישואין לבין ביאה, והר"ן אכן כותב שלדעה זו הנישואין חלים גם אם האשה נידה, בניגוד לרמב"ם. אם כן, גישת הר"ן והגר"א היא שמעשה הנישואין אינו מעשה אישותי, אלא מעשה שנועד לחיזוק הקשר הכללי שבין הבעל לארוסתו¹².

ג. תוס' (יומא יג: ד"ה "לחדא") סבורים שבתולה נישאת על ידי יציאה בהינומא (כיסוי ראש מיוחד של כלות). יציאה בהינומא היא מעשה המפגין כלפי חוץ את הנישואין, ואין לו שום קשר לביאה. אם כן, גם לדעת תוס' קיים ערוץ של נישואין שאיננו מתמקד ביצירת הקשר האישותי, אלא בחיזוק הקשר הכללי בין הבעל לאשה.

כאמור לעיל, התוס' סוברים שניתן לבצע נישואין גם על ידי ייחוד, שזהו מעשה היוצר קשר אישותי בין הבעל לאשה¹³. אם כן, ניתן להסיק כי לדעת התוס' ניתן ליצור נישואין על ידי מעשה היוצר קשר אישותי, או על ידי מעשה פורמלי המחזק את הקשר הכללי.

2. ישנה דעה בגמ' (יבמות נז:–נח.) כי בת כהן אלמנה שנכנסה לחופה¹⁴ עם כהן גדול, נפסלת מאכילת תרומה בבית אביה, וכן היא הופכת לחללה ונפסלת מלהינשא לכהן הדיוט¹⁵. הגמ' מעלה אפשרות שאפילו הסובר שקידושין אינם פוסלים את האשה מאכילת תרומה בבית אביה, מודה שחופה פוסלת אותה, כיוון ש"חופה קריבא לביאה", וביאה פוסלת את האשה מאכילת תרומה לכולי עלמא (יבמות נג:). ברור מכך שהנישואין מתפקדים, במובן מסויים, כביאה וכיוצא קשר אישותי.

12 בעל ספר העיטור (שער ברכת חתנים, חלק שני, סג.) כותב ש'חופה' היא הכנסת הכלה לבית שנעשה בו משהו מיוחד לכבוד המאורע והתייחדות עם הכלה בבית זה, ומעיר שלפריסת הבד מעל האיש והאשה אין תפקיד הלכתי כלל. לא ברור מן העיטור האם הדגש בדבריו הוא על הכנסת האשה לבית המיוחד, או על הייחוד עם האשה. אם הדגש הוא על הכנסת לבית המיוחד, בדומה לשיטת הגר"א והר"ן, נראה שאין קשר בין נישואין לבין ביאה. אם הדגש הוא על הייחוד, ניתן לטעון שיש קשר לנישואין, כמו שהוסבר בדברי התוס' לעיל.

13 התוס' מציינים את ערוץ ההינומא לגבי בתולה, ואת ערוץ הייחוד או הביאה לגבי אלמנה. ברם, נראה כי אין הבדל מהותי בין אלמנה לבתולה, ולדעת התוס' גם בבתולה ניתן לבצע נישואין על ידי ביאה או ייחוד. לגבי אלמנה, נראה כי נישואיה לא מתבצעים על ידי הינומא, כיוון שלא נהגו לשאת אלמנות על ידי הינומא, ולכן יציאת האלמנה בהינומא אינה מהווה מעשה נישואין.

14 בגמ' שם ברור שאין הכוונה לביאה.

15 רש"י ותוס' נחלקו בשאלה מתי בדיוק פוסלת החופה את האשה מאכילת תרומה: לדעת רש"י (שם ד"ה "יש חופה") החופה פוסלת כשלעצמה, ואילו תוס' (שם ד"ה "רב אמר") סבורים שהחופה פוסלת רק אם נעשתה אחרי קידושין. אמנם, תוס' מסבירים שדברי רש"י אמורים רק לשיטת רב הונא (קידושין ה.), הסבור שהמכניס את אשתו לחופה בלי לקדש אותה - נחשבת לו החופה גם כקידושין.

3. הגמ' בקידושין (י) מסתפקת בשאלה **האם קידושי ביאה מתפקדים גם כנישואין**, בניגוד לקידושי כסף ושטר, המצריכים נישואין לאחריהם. מכאן, שהגמ' הבינה שישנו קשר בין נישואין לביאה, שנועדה ליצור קשר אישותי בין איש לאשתו.

4. בגמ' בכתובות (מח-מט), ישנו דיון לגבי מקרה בו **האשה נמסרה על ידי האב לשלוחי הבעל, בטרם היתה חופה**. בגמ' ישנן דעות שונות לגבי השאלה עד כמה למסירה יש השלכות שונות של נישואין¹⁶. כיוון שאין קשר בין מסירת האשה לשלוחי הבעל לבין ביאה, על פי הדעות המרחיבות את היקף ההשלכות של המסירה, ניתן ליצור נישואין ללא קשר לביאה, דבר המורה על כך שהנישואין נועדו לחזק את הקשר הכללי בין האיש לאשתו. ייתכן כי הדעות המצמצמות את היקף ההשלכות של המסירה סוברות כי יש קשר בין נישואין לבין ביאה, דבר המורה על כך שנישואין נועדו ליצור קשר אישותי.

שאלת אופי הליך הנישואין יכולה להשליך גם על הבנת האופי היסודי של הנישואין:

ר' חיים (הלכות יבום וחליצה ד:טז) מסביר, שישנם שני סוגי מעשים היוצרים השלכות הלכתיות: ישנם מעשים שעצם עשייתם גוררת באופן הכרחי השלכות הלכתיות מסויימות. דוגמא לכך היא חליצה - עצם מעשה החליצה, גורם לאשה להיות "חלוצה", גם ללא דעתו של היבם להפוך את האשה לחלוצה. במקרים כאלו, בעת ביצוע המעשה לא נדרש מן האדם שיכוון לתוצאותיו, אלא רק לביצוע המעשה ('כוונה' בלשון ר' חיים), וההשלכות ההלכתיות נוצרות ממילא.

לעומת זאת, ישנן חלויות המצריכות גם את דעתו של האדם, בנוסף לפעולה הפיזית. דוגמא לכך היא קידושין - הגורם שהופך את האשה למקודשת אינו רק המעשה הפיזי של הקידושין, אלא גם רצון המקדש להפוך את האשה למקודשת לו, המלווה את מעשה הקידושין. במקרים כאלו, בעת ביצוע המעשה נדרשת מן האדם כוונה לא רק לביצוע המעשה, אלא גם להשלכות שלו ('דעת' בלשון ר' חיים).

אם הנישואין הם תהליך היוצר קשר אישותי בין הבעל לאשתו, נראה שמוקד הנישואין הוא בעצם המעשה, והשלכותיו של מעשה הנישואין נגרמות מאליהן, בדומה לקטגוריה הראשונה שהוזכרה לעיל. אם כך, יש צורך ב'כוונה' לעשיית מעשה הנישואין, ולא ל'דעת' ליצירת חלות הנישואין. לעומת זאת, לפי ההבנה שהליך הנישואין מתבצע על ידי הליך פורמלי הממסד את הקשר הכללי, ייתכן שהנישואין שייכים לקטגוריה השנייה,

16 ההשלכות האפשריות בהן דנה הגמ' הן אכילת האשה בתרומה (אם הבעל כהן), ירושת הבעל את האשה, אי יכולת האב להפר את נדרי האשה ומיתת האשה בחנק.

הזוקקת את דעת האדם על מנת ליצור את חלות הנישואין, כיוון שהנישואין נוצרים גם על ידי הדעת ולא רק על ידי המעשה הפיזי¹⁷.

שני סוגי נישואין

הגרנ"ט (חידושים לנשים ונויקין סימן י"ט) מצביע על סתירה לכאורה בשיטת הרמב"ם: מחד, כאמור לעיל, הרמב"ם (אישות י"ב) סבור שהנישואין מתבצעים על ידי ייחוד הראוי לביאה (או ביאה), ואם הייחוד אינו ראוי לביאה - הנישואין אינם חלים. מאידך, הרמב"ם (אישות כב:ב, נדרים יא:כב) פוסק שמסירת האשה לבעל נחשבת נישואין לעניין ירושת האשה ולעניין הפרת נדריה¹⁸, למרות החסרון בייחוד הראוי לביאה.

הגרנ"ט מסביר שלשיטת הרמב"ם יש שני סוגי נישואין (המקבילים להבנות שהובאו לעיל), המתבצעים על ידי שני מעשים נפרדים:

1. הנישואין יוצרים את הקשר האישותי שבין האיש לאשתו, ולכן רק לאחריהם מותר לו לבוא עליה. חלות זו נוצרת על ידי ייחוד הראוי לביאה.
2. הנישואין יוצרים את הקשר המשפטי שבין בני הזוג, ולכן רק לאחריהם הוא יורש אותה ורשאי להפר את נדריה. חלות זו נוצרת על ידי הכנסת האשה לבית הבעל או מסירת האשה לבעל או לשלוחיו.

על פי גישה זו, ישנו קשר בין מעשה הנישואין לבין ההשלכות השונות הנוצרות בעקבות הנישואין. כמו שהובא לעיל, חלק מההשלכות של הנישואין קשורות לקשר האישותי בין הבעל לאשה, וחלקן קשורות לקשר הנפשי ביניהם. גם בהבנת אופי הליך הנישואין, הובאו לעיל שתי תפיסות מרכזיות - הליך המתמקד בקשר האישות או הליך פורמלי המחזק את הזיקה הכללית. הגרנ"ט מקשר בין שני נושאים אלו - ההליך האישותי גורם

17 ר' חיים טוען כי ישנה השלכה חשובה לשאלה האם יש כאן מעשה הדורש 'דעת' או רק 'כוונה': אם יש צורך בדעת, אז יש צורך בעדות לקיום הדבר (עיי' בשיעור בנושא- סימן ב), ואם יש צורך בכוונה בלבד - אין צורך בעדות לקיום הדבר. ניתן לומר כך גם לגבי נישואין: אם יש בנישואין צורך בדעת, יש צורך בעדי קיום, ואם יש צורך בכוונה בלבד - אין צורך בעדי קיום. האחרונים נחלקו בשאלת הצורך בעדים בנישואין: האבני מילואים (לח"י) סובר שצריך עדים בנישואין, כמו כל עדות על דבר שבערווה (ראה גיטין ב:). אולם, האבני נזר (אה"ע סימן שצ"ה) סובר שלא צריך עדים בנישואין. לדעתו, ההשלכה המרכזית הנוגעת למצבה המשפחתי של האשה היא איסור ביאה על האשה, ואיסור זה חל עוד בקידושין, לפני האירוסין. לכן, הנישואין אינם מוגדרים דבר שבערווה, ואינם זוקקים עדים. האור שמח (הלכות אישות י"ב) מסתפק בשאלה זו, מסיבה דומה לזו של האבני נזר.

18 הרמב"ם אומר שכאשר האשה נמסרה לבעל אין האב יכול עוד להפר נדריה כיוון שיצאה כבר מרשותו, והבעל לא יכול להפר כיוון ש"אין הבעל מפר בקודמין", כלומר הבעל לא יכול להפר נדרים שהאשה נדרה לפני שהייתה אשתו (נדרים ע"ב, ומב"ם הלכות נדרים י"ח). ונראה שנדרים שהאשה נודרת מכאן והלאה - הבעל יכול להפר.

להשלכות בנושא האישות ואילו ההליך הפורמלי גורם להשלכות הקשורות לקשר הכללי ביניהם.

נראה, שהגישות שלא מפצלות בין סוגי הנישואין, סוברות שהמוקד בנישואין הוא רק אחת מהאפשרויות, והגורם השני נגרר ממילא בעקבות יצירת מוקד הנישואין.